

Ekonomik ve Teknik Dergi

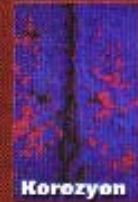
Standard

Yıl 40 • Sayı 481 • Ocak 2002 • ISSN 1300-8366

EURO ve TÜRKİYE EKONOMİSİ

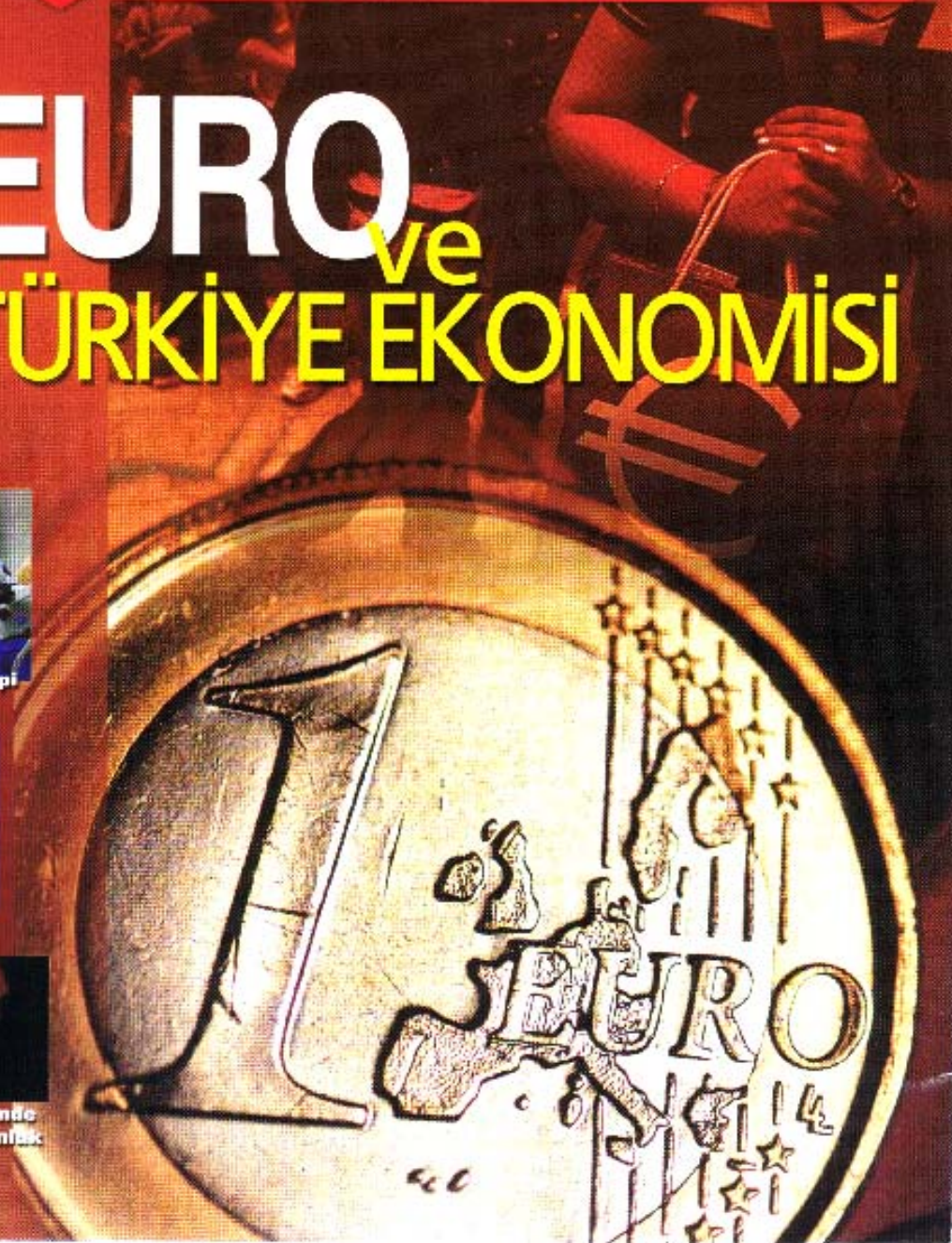
Genel ve Terapi

Korozyon

Bilgisayar İşletmelerinde
Öznel Yorgunluk

İşletmelerde iş görenlerin sağlıklı, emniyetli ve huzurlu bir çalışma ortamına sahip olmaları, maddi ve beşeri boyutlarda en öncelikli insan kaynakları sorunlarından biridir. Bu nedenle işletmelerin mesleki sağlık ve güvenlik konusunda planlı ve sistemli çalışmalar yürütmeleri giderek daha fazla zorunluluk göstermektedir.

OHSAS 18001 **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetimi** **Standardı ve Konaklama İşletmelerinde** **Uygulanabilirliği Üzerine Bir İnceleme**

Yrd. Doç. Dr. Oya Aytemiz SEYMEN

*Rabia Üni-versitesi,
Turizm İşletme-lik ve Otellilik
Enstitüsü*

İşletmelerde işgörenlerin sağlıklı, emniyetli ve huzurlu bir çalışma ortamına sahip olmaları, maddi ve beşeri boyutlarda en öncelikli insan kaynakları sorunlarından biridir. Bu nedenle işletmelerin mesleki sağlık ve güvenlik konusunda planlı ve sistemli çalışmalar yürütmeleri giderek daha fazla zorunluluk göstermektedir. Bu konuda insan kaynakları birimlerinin çabaları tek başına yeterli olmadığı gibi, ISO 9001 ve ISO 14001 gibi kalite ve çevre yönetimi standartları da ancak belirli ölçüde çözümler sunabilmektedir. Dolayısıyla işletmelerde mesleki sağlık ve güvenli-

ğin sağlanması ve sürekli iyileştirilerek korunabilmesi için yeni bir standarda gerek duyulmuştur. 1999'da resmîyet kazanan OHSAS 18001, uluslararası standard örgütlerinin ortak çabalarıyla geliştirilen ve tüm sektörlerdeki işletmelerin yararlanabileceği ortak bir standard olarak nitelendirilebilir.

Konaklama işletmelerinde de mesleki sağlık ve güvenlik sorunları yoğun biçimde yaşanmakta ve bunların çözümünü kolaylaştıracak ve bütünsel sağlık ve güvenlik performansını yükseltecek bir yönetim standardına duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. OHSAS 18001, bu ihtiyacı önemli ölçüde gider-

rebilecek bir araç olarak önerilebilir.

Bu çalışmanın temel amacı, öncelikle OHSAS 18001'i kavramsal boyutta incelemek, konaklama işletmelerinde etkili biçimde uygulanabilmesinin önemine işaret etmek ve işletmelerin yararlanabileceği bir rehber oluşturmaktır.

OHSAS 18001 Yönetim Sisteminin Tanıtılması

OHSAS 18001, işletmelerin sağlık ve güvenlik yönetimine ilişkin sistemlerini tüm yasal gerekliliklere uygun hale getiren; çalışanların karşı karşıya buldukları riskleri ortadan kaldırma ya da en aza indiren; böylece sağlık ve güvenlik performansında sürekli iyileştirmeye dayanan ve bağımsız bir sertifikasyon örgütü tarafından düzenli bir dış denetime konu olan yeni bir standardır.(1)

OHSAS 18001'in gelişim süreci ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Uzun yıllar boyunca işletmelerde MSG'nin korunmasına yönelik kapsamlı ve tüm sektörleri içine alan bir sertifikasyon çerçevesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede bir çok kuruluş tarafından farklı çalışmalar yürütülmüş ve bunlar da OHSAS 18001'e geçişi kolaylaştırıcı bir alt yapıyı oluşturmasını sağlamıştır. Bunlar(2):

√ BS 8800: 1996, Mesleki Sağlık

Genel olarak konaklama sektöründe kalifiye olmayan işgücünün oransal olarak yüksekliği eğitim ve bilinçlenme eksikliğine neden olmakta, bu da MSG risklerini artırmaktadır.

ve Güvenlik Yönetim Sistemleri Rehberi

√ Technical Report NPR 5001, 1997, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetim Sistemi Rehberi

√ SGS & ISMOL ISA 2000: 1997, Güvenlik ve Sağlık Yönetim Sistemleri Gereklileri

√ BVQI Safety Cert: Mesleki Güvenlik ve Sağlık Yönetim Standardı

√ DNV Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetim Sistemleri Sertifikasyon Standardı (OHSMS): 1997

√ LRQA SMS 8800: 1999, Sağlık ve Güvenlik Yönetim Sistemleri Değerlendirme Kriterleri

√ Draft NSAI SR 320, Bir Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetim Sistemi İçin Tavsiye

√ Draft AS/NZ 4801, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetim Sistemleri

Kullanım Şartnamesi

√ Draft BSI PAS 088, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetim Sistemleri

√ UNE 81900, Mesleki Riskleri Önlemeye Yönelik Standartlar Serisi olarak sıralanabilir.

Bu çalışmalar içinde özellikle İngiliz Standartlar Enstitüsü (BSI) tarafından 1996'da yayınlanan BS 8800 ile bir danışmanlık ve belgelendirme kuruluşu olan DNV(*) tarafından 1997'de geliştirilen OHSMS, OHSAS 18001 açısından önem taşımaktadır. Çeşitli kuruluşlar önce bu iki çalışmayı kendilerine rehber olarak bireysel çerçeveler geliştirmiş; ancak bunlar arasında tam bir uyum sağlanmadığı gibi, işletmeler açısından bir sertifikasyon sistemi ihtiyacı da karşılanmamıştır. Bu nedenle tek ve ortak bir standard oluşturmak için, BSI, İngiltere'deki büyük sertifikasyon kuruluşları ve diğer ulusal standartlar örgütlerinin temsilcilerinden oluşan uzman bir komite(**) kurulmuştur. Bu komite çalışmalarının sonucu olan OHSAS 18001 Mesleki Sağlık ve Güvenliği Sağlayan Spesifikasyon Serileri Standardı, Nisan 1999'da resmîyet kazanmıştır.(3) Öte yandan OHSAS 18001, işletmelerde uygulanan ISO 9001 ve ISO 14001 standartlarına uyumlaştırılarak şekilde geliştirilmiştir.

Genel olarak OHSAS 18000 standartlarını iki ana bölüme bölmek mümkündür:

a)OHSAS 18001: İşletmelerde Mesleki Sağlık ve Güvenliğin sağlanmasını hedef olan bir yönetim sistemi standardıdır.

b)OHSAS 18002: 18001'in işletmelerde uygulanmasına yönelik çerçeve niteliği taşıyan bir rehberdir. Bu standard OHSAS 18001'in uygulanmasına ilişkin içeriği, gündeleri, süreçleri ve çıktıları tanımlar ve aynı zamanda OHSAS 18001'in anlaşılmasını ve hayata geçirilmesini kolaylaştırır.(4)

OHSAS 18001'in içeriğine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1'de görülmektedir:

(*) DNV (Det Norske Veritas), temel amacı güvenli ve sağlam yapıları, mükki varlıklar ve çevremi korunmasını etkin bir şekilde yapmak ve bu konudaki standartların geliştirilmesine katkıda bulunmaktır; Norveç menşeli bağımsız bir denetim ve sertifikasyon kuruluşudur.

(**) Bu komitede yer alan 14 Ulusal Arası Standartlar Örgütü, Yönetim Sistemleri Sertifikasyonunda Dünya pazarının %80'ini temsil etmektedir.

Tablo 1: OHSAS 18001'İN KAPSAMI

ÖNSÖZ
1. KAPSAM
2. İLHİLLİYATLAR
3. TERİMLER VE TANIMLAMALAR
4. MSG YÖNETİM SİSTEMİNİN UNSURLARI
4.1. Genel Şartlar
4.2. MSG Politikası
4.3. Planlama
4.3.1. Tehlike Tanımlama, Risk Değerlendirme ve Risk Kontrolüne Yönelik Planlama
4.3.2. Yasal ve Diğer Yükümlülükler
4.3.3. Amaçlar
4.3.4. MSG Yönetim Programı (Programları)
4.4. Uygulama ve İzleme
4.4.1. Yapı ve Sorumluluklar
4.4.2. Eğitim, Bilişlendirme ve Yetkinlik
4.4.3. Denetimlik ve İzleme
4.4.4. Dokümantasyon
4.4.5. Doküman ve Verilerin Kontrolü
4.4.6. İşlemsel Kontrol
4.4.7. Acil Durumların Hazırlık ve Harekete Geçme
4.5. Kontrol ve Düzeltici Faaliyetler
4.5.1. Performans Ölçümü ve İzlenmesi
4.5.2. Kazalar, Yaralanmalar, Uyumsuzluklar, Düzeltici ve Önleyici Faaliyetler
4.5.3. Kayıplar ve Kayıpların Yönetimi
4.5.4. İş Denetimi
4.6. Yönetim Tutarlılıktan Geçirme
Eklere ISO 14001 ve ISO 9001 ile İlişkilendirme
Bibliyografya
OHSAS 18001'ye Diler.

Kaynak: OHSAS 18002:1999

OHSAS 18001'in geliştirilmesine kadar, işletmelerdeki kalite ve çevre sorunlarının sistematik bir şekilde ele alınmasını olanaklı kılacak standartlar (ISO 9001, ISO 14001) oluşturulmuştu. Ancak bu standartlarda eksik olan, mesleki sağlık ve güvenlik sorunlarına tüm anlamıyla yer verilmemesi idi. Dolayısıyla bu eksikliği giderebilmek ve MSG konusunda her iki standardla rekabet edebilmek için OHSAS 18001 geliştirilmiştir.

Özde her üç standardın genel yapısı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. ISO 14000 Standartları geliştirilirden ilgili komite olan ISO TC 207 Çevre Yönetim Komitesi, ISO 9001 kalite yönetim standartlarının uygulamalı deneyimlerinden yararlanmış ve bu standarda uyumlu bir standart geliştirmiştir.(5) Benzer şekilde OHSAS 18001 geliştirildikten de, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi genel çerçevede olarak ele alınmıştır. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Yönetimi Sistemi (OHSMS) kriterleri incelendiğinde ISO 9001 ile

ISO 14001'in çerçevesinden yararlanırlığı görülmektedir.(6) Burada güdülen amaç, işletmelerin diledikleri takdirde, kalite, çevre ve MSG Yönetim Sistemlerini bütünleştirmelerini kolaylaştırmaktır. Böylece işletmeler aynı anda ISO 9001, ISO 14001 ve OHSAS 18001 standartlarından birini, bir kaçını ya da tek bir yönetim sistemi altında tümünü uygulayabilme olanağına kavuşmaktadırlar.

Konaklama İşletmelerinde MSG Yönetimi ve OHSAS 18001'in Katkıları

Genel olarak "mesleki sağlık kavramı, MSG Yönetiminin "sağlık" ile ilgili vephesini ifade eder; mesleki sağlığın konusunu, meslek hastalıkları ve bunlara neden olan risk faktörleri, iş ile ilgili bilmesi gereken hijyen ve temizlik konuları ile bulaşıcı ve mikrobik hastalıklara karşı koruma oluşturur.(7)

"Mesleki güvenlik" ise, daha ziyade çalışanların teknik özellikli risklere karşı korunmasını içerir. Yani işte kullanılacak araç, gereç ve maddelerden doğabilecek risklerin ve bunlara yönelik koruma önlemlerinin belirlenmesi ile koruyucu yerinin seçimi, planlama ve inşaatı, makinelerin montajı ve işleviğinde risklere karşı yapılacak düzenlemeler bu kapsama girer.(8)

İşletmelerde Mesleki Sağlık ve Mesleki Güvenliğin sağlanmasının gerekli olması ve bunun her ülkede öncelikle yasalarda teminat altına alınmasında temel neden, "türün çabucak nüfusun olabilecek en iyi çabucak koşullarına sahip olması ve insan kaynaklarının korunmasını" sağlamaktır. İKY birimleri, işçölenleri ilgilendiren tüm konularda olduğu gibi, bu alanda da gerekli düzenlemelerin yapılması, MSG'nin etkin bir şekilde yönetimi ve gerek işçölenlere gerekse üst yönetime çağırıcılık verilmesi sorumluluğuna sahiptir. (9)

Bu bakış açılarından hareketle, tüm iş kollarındaki işletmelerde MSG yönetimini, "tüm çalışanların" bedensel ve ruhsal düzeylerinin yükseltilmesi ve bu durumun korunması; işletmenin iş ve dış çevre koşullarının ve üretilen mal ve hizmetlerin getirdiği sağlığa etkileri sonuçlarını ortadan kaldırılması; çalışanları yaralanmaları ve kazalara maruz bırakabilecek risk faktörlerinin önlenmesi ve çalışanların bedensel ve ruhsal özelliklerine uygun işlere yerleştirilmesine yönelik planlama, örgütlenme, yürütme ve kontrol faaliyetleri "bütünü" olarak tanımlayabiliriz.(10)

Konaklama sektöründe de MSG Yönetimi açısından önemli ölçüde standartlaşmayı ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

√ MSG'ye ilişkin mevzuat ve uluslararası yükümlülükler konaklama sektöründeki işletmeler için de bağlayıcı nitelik taşırlar. Bu nedenle konaklama işletmelerinde(Kİ) sağlık, güvenlik ve huzurlu bir iş ortamının sağlanmasına ilişkin politikaları belirlerken, bunların dikkatlice gözden geçirilmesi gereklidir.(11)

İşletmelerde Mesleki Sağlık ve Mesleki Güvenliğin sağlanmasının gerekli olması ve bunun her ülkede öncelikle yasalarla teminat altına alınmasında temel neden, "Tüm çalışan nüfusun olabilecek en iyi çalışma koşullarına sahip olmasını ve insan kaynaklarının korunmasını sağlamaktır.

✓ Bir konaklama işletmesinde sunulan hizmetlerin büyük bölümünde, temizlik, bakım ve hijyen unsurları çabucuktur buğün olmak üzere, müşteriler ve ziyaretçilerin sağlık ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, kullanılan kimyasalların, araç-gereç ve ekipmanın doğru ve güvenli kullanılması kadar, binanın ve tesisatın taşıyacağı risklerin de iyi bilinmesi gereklidir.

✓ Hizmet kalitesine ilişkin standartların belirlenmesinde, insan sağlığına etkileyen tıbbi patolojik olguların ortadan kaldırılması gerekliliği önemli bir kriterdir.(12)

✓ Genel olarak konaklama sektöründe, kalifiye olmayan işgücünün oransal olarak yüksekliği eğitim ve bilinçlenme eksikliğine neden olmakta, bu da MSG risklerini artırmaktadır. Ayrıca sektörel bazda, mesleki öğretilmelerin yetersizliği, işletmeler üzerinde MSG'ye ilişkin sosyal baskıları azaltmakta ve adaletsiz uygulamalara neden olabilmektedir. Uzun çalışma saatleri ve iş yoğunluğu da işçilerin olumsuz yönde etkileyen ve MSG risklerini artıran faktörler arasında sayılabilir:

✓ Kİ'de, mal ve hizmet üretiminin emek-yoğun olması, hastalık riskleri

ve kazaların daha uzun sürelerde ortaya çıkmasını neden olur ve bunlar çoğunlukla kayda geçmezler (örneğin uzun süre ayakta kalmanın önbüro personeline varirse neden olması gibi...)

Bu ve benzeri nedenlerden dolayı, OHSAS 18001 Kİ'ye aşağıdaki temel katkıları sağlar (13):

✓ MSG yönetimine sistematik bir yaklaşım getirir.

✓ İşletmede MSG konusundaki iletişimi geliştirir.

✓ MSG'ye yönelik olarak performans artırır.

✓ Kazaları, meslek hastalıklarının, bunlardan kaynaklanan kayıp ve devamsızlıkları ve maliyetleri azaltır.

✓ Kampanyada işletmeye ilişkin olumsuz düşünceleri ortadan kaldırır.

✓ Sosyal sorumluluk anlayışını geliştirir.

✓ Hizmet kalitesini artırır.

OHSAS 18001'in Konaklama İşletmelerinde Uygulanması

OHSAS 18001'in işletmelerde uygulanmasına yönelik olarak geliştirilen OHSAS 18002 uygulama rehberi, tüm işletmeler için ortak standartları gösterir. Dolayısıyla aşağıdaki model geliştirilirken bu rehber ana başyuru kaynağı olarak kullanılacaktır. Ancak Kİ'nin yapısal özellikleri ve turizm sektörünün doğasına bağlı olarak, geliştirilen modelin kendine has farklılıklar taşıdığı görülebilir. Diğer yandan OHSAS 18001 standardının uygulanması Kİ'de

MSG yönetimine bakaş açısında köklü bir değişimi beraberinde getireceği için, model salt "OHSAS 18002'nin" çerçevesi ile sınırlı kalmayarak, "değişim yönetimi" bakış açısıyla daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Planlama Süreci

a) İlk olarak işletmede MSG faaliyetlerine sistematik bir yapı kazandırılması yönünde bir ihtiyacı ortaya çıkması gerekmektedir. Bu, aşağıdaki nedenlerden kaynaklanabilir:

✓ İşletmede çalışma ortamını olumsuz etkileyecek meslek hastalıkları ve iş kazalarının oransal olarak artması ve bu konuda gerekli önlemlerin alınmaması;

✓ İyi yönetilmeyen sağlık ve güvenlik sisteminden kaynaklanan verimlilik düşüşü ve işletme maliyetlerinin yükselmesi(14)

✓ Tedavi masrafları, sigorta ve tazminat masrafları, işletme malzeme, araç ve gereçlerinde ortaya çıkan maliyetler ile iş kayıplarından meydana gelen maliyetlerin artması;

✓ Bu konuda informal grupların, sendikaların ve çeşitli sivil toplum örgütlerinin baskı yapması;

✓ Yasa ve yönetmeliklere uyum sağlayamama;

✓ İşletme çalışanlarının motivasyonlarının düşmesinden kaynaklanan devamsızlık, stres, yorgunluk ve işgüçü devir oranının artması gibi sorunlar;

✓ Genel olarak toplumun işletme üzerinde yarattığı baskı;

✓ Müşterilerin, konakladıkları tesislerde, sağlıklı ve güvenilir bir iş or-

tarımın aks iklimine ilişkin göstermiş oldukları tepkilerin olması.

Bir konaklama işletmesinin MSG Yönetim Sistemi oluşturma gereksinimi doğması için elbette yalnızca olumsuz koşulların varlığından söz edilemez. İnsan kaynağına birinci önem veren ve onun sağlık, mutluluk ve refahının işletme başarısı için anlamının bilincinde olan; öte yandan İKY konusundaki çağdaş gelişmelere ve uluslararası standartlara uyum sağlamak isteyen işletmeler böyle bir sistemi oluşturmayı gerekli görecektir.

b) Bu noktada üst yönetim, OHSAS 18001'in ihtiyaçlarına yanıt verip vereceğini araştırmalıdır. Bu çerçevede üst yönetim, OHSAS 18001 sertifikasyonunu veren danışmanlık ve belgelendirme kuruluşlarından biriyle bağlantı kurmalı ve gerekli bilgi desteğini sağlamalıdır. Ayrıca konuyla ilgili kitaplar, süreli yayınlar, raporlar, sektörel analiz çalışmalarından, konferanslardan, eğitim programlarından ve OHSAS 18001'i uygulayan diğer işletmelerden kaynak olarak yararlanılabilir.

c) Üst yönetim, OHSAS 18001'i uygulama kararını vermeli ve bu kararın yazılı hale getirerek tüm işletmeye duyurmalıdır. İşletmeler OHSAS 18001'i tüm organizasyona uygulayabileceği gibi, belirli birimlerde ya da fonksiyonlarda da uygulama esnekliğine sahiptirler.(15) Bu nedenle üst yönetim bu konudaki kararını da vermelidir.

d) OHSAS 18001 çalışmalarından sorumlu bir merkezin oluşturulması gerekir. Bu merkez OHSAS 18001 çalışmalarının işletmede sürekli ve etkin bir biçimde yürütülmesi, bu konuda bütünsel performansın artırılması ve gerekli koordinasyonun sağlanmasından sorumludur. Bu birimin yöneticisi, tercihen üst yönetimin kendi içinde görevlendirdiği ve işletme çalışanlarına desteklenebilecek biri olmalı ve gerekli yetkilerle donatılmalıdır. Bu merkezde ilgili yöneticiye destek olacak yardımcıları belirlenmesinde ise gerekli alternatifler önerilebilir. Örneğin, işletmenin fonksiyonel departman yöneticileri veya onların belirlediği yardımcıları ile varsa sendika temsilcileri ya da MSG'nin çeşitli alanlarında uzman işverenler ve danışmanlardan oluşabilir.

e) MSG boyutuyla stratejik planlamanın yeniden yapılması gerekir.

Öncelikle işletmenin "Miyon ve Vizyon" cümleleri MSG boyutuyla yeniden tanımlanmalıdır. Eğer mevcut tanımımlarda MSG çalışmalarına ışık tutacak ifadeler bulunuyorsa tekrar tanımlamanın yapılmaması gerekmektedir.

İkinci adımda, işletmede sağlık ve güvenliği etkileyen faktörlerin kaynağının incelenmesi gerekir. Başka bir deyişle işletmenin MSG'ye yönelik mevcut durum değerlendirilmesi yapılması yararlı olacaktır. Bu değerlendirme şu konuları kapsayabilir:

1) İşletmede MSG sorunlarının ve bunlara neden olan risk faktörlerinin incelenmesi ve tanımlanması;

2) İşletmede mevcut MSG ve İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) politikalarının gözden geçirilmesi;

3) MSG'ye yönelik örgütsel yapının incelenmesi;

4) Uygulanmakta olan MSG programları ve prosedürlerinin incelenmesi;

5) MSG performansının nasıl ölçüldüğü ve denetlendiğinin incelenmesi(16)

6) Ayrıca MSG konusunda KT'yi bağlayıcı yasa, tüzük ve yönetmeliklerin de incelenmesi gerekir. Örneğin; Türkiye'deki KI aşağıdaki hükümlere uymak zorundadır(17):

√ **Anayasal hükümler:** 1982 anayasasının 49., 50. ve 60. maddeleri.

√ **İş Yasası hükümleri:** 1475 Sayılı İş Yasası'nın 73-82. maddeleri.

√ **Sosyal Sigortalar Yasasında Yer Alan Hükümler:** 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Yasası.

√ **Umumi Hıfzıssıhha Yasasında Yer Alan Hükümler:** 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Yasası.

√ **Türkiye'nin taraf olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun "Sözleşme ve Tuzsiye Kararları"**

Öte yandan, mevcut durum değerlendirmesi yapılırken aşağıdaki araç ve kaynakların kullanılması gerekir:

√ İşletmede MSG sorunlarını gösteren kayıtlar (Örneğin, kaza ve yaralanmalara ilişkin kayıtlar, devamsızlık ve hastalıktan kaynaklanan işgücü kayıpları gibi)

√ Çalışanlar ve diğer taraflardan gelen görüş ve öneriler

√ Doğrudan denetimlerin sonuçları ve ölçümlenmeler

√ Mevcut MSG yönetim sisteminin önceki yıllara ilişkin denetim sonuçları

√ Mal ve hizmet üretim süreçlerine ilişkin ayrıntılar (ışık akış şemaları gibi)

√ Diğer işletmelerin MSG uygulamaları

√ İşletmenin yerleşim planları ve dış çevreye ilişkin veriler (Coğrafi konum, su kaynakları gibi.)

√ İşletme içinde kullanılan tüm malzeme, ekipman, araç ve gereçlerin MSG açısından risk taşıyıp taşımadığına ilişkin değerlendirme sonuçları (hammaddeler, kimyasal maddeler, araçlar, trünler gibi)

√ Turizm mevzuatı ile işletmenin statüsüne göre tabi olduğu yasal yükümlülükler (Örneğin Türkiye'de beş

Bir konaklama işletmesinde sunulan hizmetlerin büyük bir bölümünde, temizlik, bakım ve hijyen unsurları çalışanlar başta olmak üzere, müşteriler ve ziyaretçilerin sağlık ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, kullanılan kimyasalların, araç-gereç ve ekipmanın doğru ve güvenli kullanılması kadar, binanın ve tesisatın taşıyacağı risklerin de iyi bilinmesi gereklidir.

yıldızlı otel işletmelerinde 14453 Sayılı Resmî Gazetede yayınlanan "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kurulları Hakkındaki Tüzük"le göre; mutfak, bu aşıkahane ve kat hizmetleri çalışanlarına "sanitasyon eğitimi"nin düzenlenmesi zorunlu kılınmıştır.(17)

f)Tanınlanın misyon ve vizyon cümlelerine bağlı olarak gelecek 3-5 yıla ilişkin ölçülebilir, ulaşılabilir, amlaşılabilir ve fırsat maliyetleri açısından uygun MSG amaçlarının oluşturulması gerekir (18).

g)İşletmede bütünsel anlamda MS&G hedeflerini açık biçimde ifade eden ve üst yönetime hazırlanan bir politika oluşturulmalıdır. Bu politika aşağıda sıralanan nitelikleri taşımalıdır(19):

✓ İşletmenin bütünsel politika ve hedefleriyle uyumlu olmalıdır;

✓ İşletmenin MSG risklerinin niteliklerine ve kapsamına uygun olmalıdır;

✓ Sürekli iyileştirmeyi öngörmelidir;

✓ Yürürlükteki MSG yasalarına ve diğer gerekliliklere uyumlu olunacağını garanti etmelidir;

✓ Yazılı olmak, uygulanabilir ve sürdürülebilir olmalıdır;

✓ Çalışanların bireysel MSG yetkinliklerinin farkında olmalarını sağlayacak ölçüde tüm personele iletilmelidir;

✓ İlgili tüm taraflara uygun olmalı ve herkese kabul görmelidir;

✓ Belirli aralıklarla gözden geçirilerek işletmeye uygunluğu ve geçerliliği korunmalıdır.

✓ Diğer yandan MSG Politikası, yalnızca işletmenin temel politikası ile değil, kalite, pazarlama, İKY politikaları gibi diğer politikalarıyla da uyumlu olmalıdır.

h)Mevcut durum analizi sonucunda elde edilen sonuçlar doğrultusunda işletmenin MSG tehlikeleri ve risklerinin ortaya konulması gerekir. Bu çerçevede Kİ'de bölümler, fonksiyonlar ya da süreçler bazında ilgili belirleme yapılabilir. Ele alınabilecek süreçlere ilişkin örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir(20): Strateji Geliştirme Süreci (Pazarlama, Edinimler); İşgücü Geliştirme Süreci (Kariyer yolları, Eğitim ve Değerlendirme, İş Sözleşmeleri); Resepsiyon Süreci (Giris, Çıkış İşlemleri, Rezervasyon İşlemleri); Yiyecek-İçecek Hizmetleri Süreci (Restoranlar, Oda Servisi, Ziyafet); Satın Alma Süreci; Camasırhane Hizmetleri Süreci; Uniformalı Hizmetler Süreci; Temizlik Süreci gibi.

Daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirilme ise "Temizlik Süreci" için örneklenebilir. Buna göre "Temizlik Süreci" kapsamında, bir konaklama işletmesi çoğunlukla aşağıdaki risklerle karşı karşıya kalabilmektedir:

1)Kaza ve Yaralanma Riskleri

✓ Muhtelif çarpma ve kesilmeler

✓ Kayma ve düşmeler

✓ Zorlama ve burkulmalar

✓ Yanma ve başlanmalar

✓ Kimyasal maddelerin vücutta neden olacağı tahribat (21)

✓ Temizlik araç, gereç ve makinelerinin kullanımı sırasında meydana gelen zararlar vb. gibi.

2)Mesleki Hastalık Riskleri

✓ Kimyasal maddelerden kaynaklanan hastalıklar (solunum ve sindirim

sistemini bozan vb. gibi)

✓ Mesleki deri hastalıkları (Mantar vb. gibi)

✓ Grip, nezle gibi bulaşıcı mikrobik hastalıklar

✓ Fiziki etkenlerle olan meslek hastalıkları (bel fıtığı, disk kayması, romatizma gibi) vb.(22)

3)Kişisel Özelliklere Bağlı Riskler

✓ Yaş faktörünün etkisi (öneğin yaşlıların ağır kaldırmaları ve eğilip doğrulmalarından kaynaklanan problemler)

✓ Cinsiyet faktörünün etkisi

✓ Eğitim ve deneyim düzeylerinin etkisi

✓ Kişilerin fiziksel kapasiteleri ve sağlık durumlarının yarattığı etkiler

✓ Kişilerin sosyo-psikolojik özelliklerinden kaynaklanan faktörler

4)İşyerinden Kaynaklanan Sosyo-Psikolojik ve Ergonomik Riskler

✓ İşletmede yaşanan genel moral düşüklüğü

✓ Stres (Katı disiplin, baskı, zorlamalar nedeniyle)

✓ Ergonomik Çalışma Ortamının (ısı, nem, aydınlatma gibi) Sağlanamaması Durumunda Karşılaşılan Riskler

5)Acil Durum Riskleri (Yangın, Su Basması, veya Çeşitli İlk Yardım Onlemlerini Gerektiren Durumlar vb. gibi.)

i)Tüm işletme çapında belirlenen bu ve benzeri riskler önceliklendirilmeli ve önceliklendirilmiş tehlike ve risklerin nedenleri belirlenmelidir. Muhtemel nedenlere sular örnek verilebilir(23):

✓ Bilgilendirme ve eğitim eksikliği

✓ Yetersiz gözetim

✓ Kişisel bilgi ve beceri eksikliği

✓ MSG konusunda örgütlenme eksikliği

✓ Kişilerin fiziksel ve ruhsal eksiklikleri

✓ Makinelerdeki tasarım hataları; makinelerin bozulması ve bakım eksikliği gibi.

i)Aşağıdakileri çalışmalarını kapsayacak bir MSG Yönetim Programı oluşturulmalıdır(24):

✓ Programda görev alacaklar belirlenmeli ve eğitilmelidir;

- ✓ İhtiyaç duyulan kaynaklar temin edilmelidir;
- ✓ Programların başlangıç ve bitiş tarihleri belirlenmelidir;
- ✓ Programa ilişkin bütçe taslağı hazırlanmalıdır;

Uygulama Süreci

a) Aşağıda belirtilen pozisyonlar için yetki ve sorumluluklar açık bir şekilde tanımlanmalıdır (25).

- ✓ Üst yönetim
- ✓ Birim yöneticileri (Odalar Bölümü Yöneticisi, Yiyecek İçecek Bölümü Yöneticisi gibi)
- ✓ Birimlerde çalışan çeşitli kademelardaki tüm çalışanlar (Resepsiyon Şefi, Garsonlar gibi.)
- ✓ MSG eğitiminden sorumlu olanlar (MSG Yönetim Merkezinin üyeleri, hat yöneticileri, uzmanlar, otel doktoru gibi)
- ✓ Taahhüt firmalarının yetkilileri ve MSG yönetimi sorumluları
- ✓ MSG riski taşıyan malzeme ve ekipmanın satın alınması, kullanılması ve bakımından doğrudan sorumlu olanlar

✓ Sendika varsa işgören MSG temsilcileri.

b) Belirlenmiş olan yetki ve sorumluluklar uygun bir biçimde yazılı hale getirilmeli ve şu yazılı kaynaklar oluşturulmalıdır (26): 'MSG Yönetim Sistemi El Kitabı; MSG Prosedürleri; MSG Boyutunun İlave Edildiği Yeni İş ve Görev Tanımları'. Bu yetki ve sorumluluklar, çalışanlara ve ilgili taraflara aktarılmalıdır.

c) MSG Yönetimi Programının hayata geçirilebilmesi için, üst yönetim ihtiyaç duyulacak maddi ve beşeri tüm kaynakların miktarlarını, niteliklerini nereden ve hangi koşullarla sağlanacağını belirlemeli ve çalışma ortamını uygun hale getirmelidir.

d) Tüm çalışanlara ve ilgili taraflara yönelik eğitim, bilinçlendirme ve yetkinlik kazandırma programları uygulanmalıdır. Bunun için öncelikle MSG konusunda eğitim ihtiyaçlarının analiz edilmesi ve bu doğrultuda programların oluşturulması gerekir. Bu program aşağıdaki konuları içerir (27):

✓ Genel MSG düzenlemeleri, kişilere düşen roller, görevler, yetki ve sorumluluklar,

✓ Birim veya fonksiyonel (ya da süreç) bazda MSG düzenlemeleri, tehlikeler, riskler, önlemler, prosedürler ve talimatlar.

✓ Tehlike tanımlama, risk belirleme ve risk kontrolü.

Ayrıca;

✓ OHSAS 18001'in kapsamı, işleyişi ve sertifikasyon koşulları ile

✓ MSG konusundaki yasal düzenlemeler (işgörenlerin hakları ve sorumlulukları) de bu programda yer almalıdır.

Eğitim programları yalnızca işletme çalışanlarına değil; ilgili tüm taraflara yönelik olmalı; etkinliği sürekli değerlendirilmeli; gerekli kayıtlar tutulmalı ve bilgiler güncellenmelidir.

e) İşletme, çalışanlarına ve ilgili diğer taraflara MSG yönetimine ilişkin düzenli bilgi akışını sağlayacak bir sistem geliştirmelidir. Sistemin amacı, MSG çalışmalarından etkilenen herkesten, MSG politikası ve hedeflerine ilişkin destek sağlamak ve en başarılı uygulamaları teşvik etmektir. (28) Burada kullanılacak araçlara ise; MSG biliri veya gazetesi, posterler, broşürler, ilan ve duyuru tabloları, toplantılar örnek olarak verilebilir.

f) İşletme, acil durum planları geliştirmelidir. Bu doğrultuda yapılması gereken işlemler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

✓ Öncelikle acil durumları belirledikleri ve bunların olası etkileri belirlenmelidir;

✓ Acil durum sırasında işletmede bulunan herkesi içine alacak şekilde, alınması gereken önlemler ayrıntılı biçimde tanımlanmalıdır;

✓ Acil durumlarda görev alacak personelin kimler olduğu ve bunların yetki ve sorumlulukları belirlenmelidir (Örneğin, yangın bekçileri, ilk yardım ekipleri vb. gibi)

✓ Uygun acil durum ekipmanı gereksinimi belirlenmeli ve bu ekipman yeterli miktarda temin edilmelidir. Buna ilişkin olarak, alarm sistemleri, ışıklandırma ve tabelalar, kaçış araçları, ilkyardım ve yangın ekipman örnek verilebilir.

✓ Acil durumlarda kimlerle, hangi kuruluşlarla ve ne şekilde iletişim kurulacağı tespit edilmelidir.

✓ İşleme için önem taşıyan kayıtların ve ekipmanın acil durumlarda nasıl korunacağı belirlenmelidir.

✓ Bina planının çıkarılması, tehlikeli maddelerin konumunun ve boşaltma işlemlerinin nasıl yürütüleceğinin belirlenmesi diğer önemli konular arasındadır.

✓ Son olarak, önceden kararlaştırılmış bir program çerçevesinde, acil durum tatbikatları yürütülmelidir. (29)

Kontrol Süreci

a) MSG performansı düzenli aralıklarla ölçülmeli ve değerlendirilmelidir. Bu kapsamda:

✓ MSG politikası ve hedeflerine ulaşıp ulaşılmadığı;

✓ Risk kontrollerinin etkin bir biçimde uygulanıp uygulanmadığı;

✓ Denetimin yapıldığı tarihte kadar meydana gelen kazalar, hastalıklar vb.

ne ölçüde gerçekleştiği;

✓ Eğitim, bilinçlendirme, iletişim ve danışmanlık programlarının etkili olup olmadığı;

✓ MSG yönetim sisteminin her aşamasında denetimi sağlayabilecek bilgilerin ne ölçüde üretildiği gibi konulardır. İstatistiksel kayıtların gözden geçirilmesi, doğrudan ölçüm ve denetimlerin yapılması, görüşmeler yoluyla bilgi sağlanması ve iç ve dış müşterilerden gelen şikayetlerin ve görüşlerin öncelenmesi aracılığıyla MSG performansı kontrol edilebilir. Teknik departmanlardan alınan raporlar ile işletme içi kontrol listeleri ve formları da bu değerlendirmelerde kullanılabilir.(30)

b)MS&G performansı sonuçlarının dan hareket edilerek kazalar, yaralanmalar ve uygunsuzluklar ele alınmalı; araştırılmalı; bunlara ilişkin düzeltici ve önleyici eylemler saptanmalı ve uygulamaya konmalıdır. Aynı zamanda bu örneklerin etkinliği değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme çalışmalarının sonucunda şu raporlar çıkarılmalıdır: "Uygunsuzluk Raporları; Uygunsuzluk Kayıtları; Soruşturma Raporları; Güncellenmiş Tehlike Tanımlama, Risk Belirleme ve Risk Kontrolü Raporları; Yönetimin Gözden Geçirme Çıktıları ve Düzeltici ve Koruyucu Eylemlerin Etkinliğine İlişkin Değerlendirmelerin Kanıtı".

c)MSG yönetim sisteminin yürütüldüğünü ve buna ilişkin denetimlerin ve gözden geçirmelerin yapıldığını gösteren tüm kayıtların OHSAS 18001 Şartnamesine uygun bir biçimde oluşturulmuş, güvenli koşullarda ve kolay ulaşılabilir biçimde muhafaza edilmesi, dosyalanması ve arşivlenmesi gerekir. Bu kayıtlardan en önemlileri(31): Eğitim kayıtları, MSG gözlem raporları, MSG yönetim sistemi denetim raporları, Kaza/yaralanma raporları,MSG toplantı notları gibi sıralanabilir.

Yukarıdaki kayıtların tutulmasında ise, kayıtların gizlilik derecesi, saklanmasıyla ilgili yasal yükümlülükler, elektronik kayıtların kullanılmasını kapsayan korular dikkate alınmalıdır.(32)

İşletme, MSG yönetim sisteminin etkinliğini gözden geçirebileceği ve sürekli değerlendirebileceği bir iç denetim programı oluşturmaktadır. Bu denetim sırasında aşağıda belirtilen konular incelenebilir:

- ✓ MSG politikası
- ✓ MSG hedefleri
- ✓ MSG prosedürleri ve iş talimatlarını
- ✓ Tehlike tanımlama, risk belirleme ve risk kontrol sonuçları
- ✓ Yasalar ve en iyi uygulamalar
- ✓ Uygunsuzluk raporları
- ✓ MSG yönetim sistemi denetim prosedürleri
- ✓ Uygunsuzluk prosedürleri

Bu denetim, konusunda uzman ve bağımsız kişiler tarafından yürütülmeli ve rapor olarak üst yönetime sunulmalıdır.

Yönetmel Gözden Geçirme Süreci

İşletme üst yönetimi, MSG yönetim sisteminin uygun, yeterli ve etkin bir şekilde uygulanmasını garanti altına almak için, belirlenen araklıklarla sistemi gözden geçirmelidir. Bu kapsamda üst yönetim şu konularda incelemeler yapabilir(33):

- ✓ Kaza istatistikleri
- ✓ İç ve dış MSG yönetim sistemi denetimlerine ilişkin sonuçlar
- ✓ Bir önceki yönetim tarafından

Tablo 19: OHSAS 18001 ve ISO 9001 Karşılaştırma Matrisi Tablosu

MS&G OHSAS 18001	ISO 9001:2008	MS&G OHSAS 18001	ISO 9001:2008	MS&G OHSAS 18001	ISO 9001:2008
1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50
51	51	51	51	51	51
52	52	52	52	52	52
53	53	53	53	53	53
54	54	54	54	54	54
55	55	55	55	55	55
56	56	56	56	56	56
57	57	57	57	57	57
58	58	58	58	58	58
59	59	59	59	59	59
60	60	60	60	60	60
61	61	61	61	61	61
62	62	62	62	62	62
63	63	63	63	63	63
64	64	64	64	64	64
65	65	65	65	65	65
66	66	66	66	66	66
67	67	67	67	67	67
68	68	68	68	68	68
69	69	69	69	69	69
70	70	70	70	70	70
71	71	71	71	71	71
72	72	72	72	72	72
73	73	73	73	73	73
74	74	74	74	74	74
75	75	75	75	75	75
76	76	76	76	76	76
77	77	77	77	77	77
78	78	78	78	78	78
79	79	79	79	79	79
80	80	80	80	80	80
81	81	81	81	81	81
82	82	82	82	82	82
83	83	83	83	83	83
84	84	84	84	84	84
85	85	85	85	85	85
86	86	86	86	86	86
87	87	87	87	87	87
88	88	88	88	88	88
89	89	89	89	89	89
90	90	90	90	90	90
91	91	91	91	91	91
92	92	92	92	92	92
93	93	93	93	93	93
94	94	94	94	94	94
95	95	95	95	95	95
96	96	96	96	96	96
97	97	97	97	97	97
98	98	98	98	98	98
99	99	99	99	99	99
100	100	100	100	100	100

Kaynak: OHSAS 18001:2007

gözden geçirme sürecinden bu yana sisteme ilişkin gerçekleştirilmiş olan düzeltici eylemler

✓ Acil durum raporları (gerçek ya da test)

✓ Sistemin bütünsel performansı üzerine, statü yönetim temsilcisinden alınan rapor

✓ Sistemin lokal olarak etkinliği konusunda birim yöneticilerinin bireysel raporları

✓ Tehlike tanımlama, risk belirleme ve risk kontrol süreçlerine ilişkin raporlar.

MSG'ye İlişkin Belgelendirme Süreci

a)MSG El Kitabı oluşturulmalıdır.
b)MSG'ye yönelik prosedürler ve iş talimatları oluşturulmalıdır.(*)

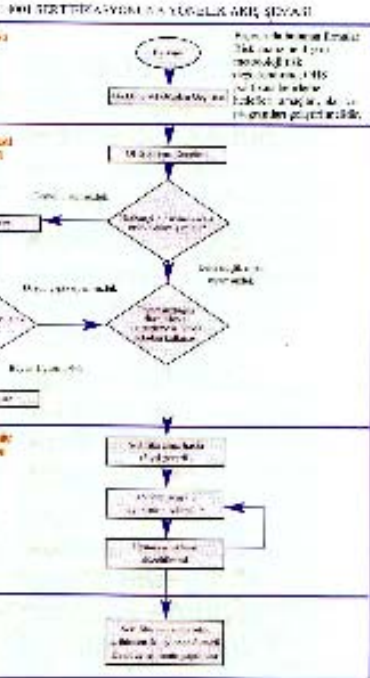
c)Hazırlanan dokümanların kontrol edilmesi sağlanmalıdır.

Sertifikasyon Süreci

En son aşama ilgili konaklama işletmesinin OHSAS 18001 helgesi veren yetkili bir sertifikasyon kuruluşuna başvurması ve sertifika alınmasıdır. Bir sertifikasyon bir işletmenin MSG risklerini azaltmak ve kazaları önlemek için alması gereken tüm önlemleri kapsayan bağımsız bir onay belgesidir(34).

Sonuç

Çalışmada genel çerçevesi çizilen OHSAS 18001'in uygulanmasında ki, kendi yönetsel-örgütsel yapılarına, büyüklüklerine, statülerine, yaşlanmakta oldukları MSG sorunlarına ve böyle bir sistemden beklentilerine ve elcine ilkesel ya da bölgesel düzeyde bağlayıcı nitelikteki yasal ve sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak kendilerine özgü farklılıklar yapabileceklerdir. Önemli olan, OHSAS 18001'in ana ilkelereinden ve uygulama sistematiğinin kilit noktalarından ayrılmamaktır. Ve unutulmaması gereken, üst yönetimin kararlılığı, desteği ve sistemin sağlıklı işlemesi yönünde taşıdığı sorumluluğun yaşamsal öneme sahip olmasıdır. Son olarak OHSAS 18001 sadece bir sertifikasyonun elde edilmesi ile tamamlanan bir süreci ifade etmez. Yö-

netimin bu sertifikayı aldıktan sonra da tüm çalışanları ile MSG yönetiminin sürdürülmesi ve bundan asla ödün vermemesi gereklidir.

KAYNAKLAR

- (1) <http://www.compaq.com/corporate/ehsas/OHSAS18001.html>
- (2) OHSAS 18001:1999.
- (3) <http://www.dny.com/certification/ser-tifikasyon/OHSAS18001.htm>
- (4) <http://www.osim.com/tdsch.htm>
- (5) (18). - BOLATT, "Evaluation of ISO Standards in Accommodation Establishments" International Forum on Tourism Statistics, 19th - 23rd June 2000 Glasgow Caledonian University, Conference Proceedings.
- (6), (21) - DNV, Safety Seminar - Occupational Health and Safety Management Systems, DNV No.1, DTP 425. (OHSMS), İstanbul / Turkey, 16 June 1999.
- (7), (8) - ARICI K., İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Derneği, Sağlık Ofset Ltd.Şti., Ankara, 1998.
- (9) WERTHER W., J.R. and Keith Davis, Human Resources and Personnel Management 9th.Ed., Mc Graw Hill International Editions, New Caledonia, 1995.
- (10) BİNGÖL D., "İnsan Kaynakları Yönetimi", 4. Baskı Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998.
- (11) ALLEN D.M., Accommodation and Catering Services, Volume 1: Operations, 9th. Ed., Stanley Thomas Ltd., Cheltenham, UK, 1993.

- (12) OTED, Housekeeping Yönetimi, Uluk Matbaacılık, İstanbul, 1999.
- (13) - KALDIR, "Çağın Yönetim Analizi, Toplam Kalite Yönetimi ve Ulusal Kalite Hizmetleri", Ekono-mat, 31 Ekim 1999.
- (14) (19) (25) (26) (27) (28) (29) (30) (31) (32) (33) - OHSAS 18002 - VG / 30 Nov., 1999, DNV Internal Draft for Comments.
- (15) ARMSTRONG M., A Handbook of Personnel Management Practice, 6th. ed., Kogan Page Ltd., London, 1996.
- (16) ORAL S., Üstün Ayşe Kurgun, Otel İşletmeciliği ve Otel İşletmelerinde Verimlilik Araştırmaları, Kariyerizm Matbaası, İzmir, 1999.
- (17) <http://www.smst-management.com/ISO-Standards.htm>.
- (18) OLALI H., KORZAY M., Otel İşletmeciliği, 2.baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1993.
- (19) YÜKSEL Ö., İnsan Kaynakları Yönetimi, 2.baskı, İnan Matbaası, Ankara, 1998.
- (20) JONES I., PHILLIPS C., Commercial Housekeeping and Maintenance, 5th.Ed., Stanley Thomas Ltd., Cheltenham, UK, 1995.
- (21) OHSAS 18001, 2000.
- (22) <http://www.nqa.com/taq500.htm>.

DİĞER KAYNAKLAR

- * <http://www.compaq.com/corporate/ehsas/pa-licy.html>
- * <http://www.hca.gov.sg/qaq/ethers/iso1800-1a.htm>
- * <http://www.tsp.nokakohas15.htm>
- * DNV(Det Norske Veritas) Türkiye Temsilciliği Etiketli teknik edilen broşürler ve dokümanlar
- * İstat. Türk Standartları Çevre Yönetimi, Çevre Yönetim Sistemleri - Özellikler ve Kullanım, Kuluçka, 1.Baskı, TS EN ISO 14001 / Nisan 1997.
- * <http://www.OHSAS180002.htm>
- * Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Çevre ve İşçi Sağlığı - İş Güvenliği Derneği, Yayın No:90, Ankara, 1999.
- * İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi Ders Kitapları, Yayın No: 24, Cilt 4, Ciltler 1-15, Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1996.
- * Donald A.Sanders, J.A.Sanders, Richard H.Johnson III., C.F.Sou, ISO 9000 Nedir? Niyat? Nasıl, Çev.İsmail Yılmaz, Beta Yayın Yayın Tutarım